

REFLEKSIJE VELIKOG
PROPADANJA

Srpske tranzicije „elite“
– od rata do mira i nazad
(1987–2024)

Biblioteka
ARCUS

Za izdavača
Bora Babić

Recenzenti
Prof. dr Lino Veljak
dr Ivan Milenković
Zoran Panović

JOVAN KOMŠIĆ

REFLEKSIJE VELIKOG PROPADANJA

Srpske tranzicije „elite“
– od rata do mira i nazad
(1987–2024)

AKADEMSKA KNJIGA
NOVI SAD

*Posvećeno sećanju na dr Latinku Perović (1933–2022),
sa zahvalnošću na inspiraciji, podršci i saradnji.*

Sadržaj

Predgovor i izjava zahvalnosti.	9
--------------------------------------	---

Poglavlje 1

KORENI

1.1. Koreni rata: pojmovi – skriveni ciljevi – elite.	25
1.2. Kriza pojmova u elitnoj, nemačko-srpskoj verziji „načina egzistencije“ i „političke merodavnosti“	37
1.3. Inspiracija „nemogućnosti zajedničkog života“	43
1.4. Šmitova interpretacija „poslednje i najveće odluke“	51
1.5. Ćosićev rat i mir: problem „ravnodušnosti“	54
1.6. „Čistilište“ / Gubilište (!?)	58
1.7. „Bivstvujući“ razlozi refleksije	61

Poglavlje 2

VELIKO PROPADANJE

2.1. Početak priče: kroz „maglu imena i reči“	67
2.2. Kopanje ratnih sekira: „sirova“ AB demokratija (jul 1988)	76
2.3. Plodovi (usmerenog) gneva: veliko propadanje!	80
2.4. Reči nisu nevine: o „razgraničenju“ ('80-ih – '90-ih)	89
2.5. Nevinost bez zaštite: o „nacionalnom interesu“ i novim asocijacijama-disocijacijama	94

Poglavlje 3
ISTINA, SMISAO, POLITIKA

3.1. O prodiranju znanja u polje politike	111
3.2. Ili „čišćenje pojma“ ili despotija „demokratskog primitivizma“!	119
Literatura / Литература.	125

PRILOZI
Recenzije i pogovor

Lino Veljak Afirmacija ideje političke teorije kao oružja za bolji svijet ...	133
Dr Ivan Milenković Pad ka dnu – kriza pojma prethodi krizi stvarnosti.	135
Zoran Panović O ulozi „elita“ u ratno-nacionalističkom amoku	137
Pogovor Svetislav Basara Beleška uz „Refleksije velikog propadanja“	143
O autoru	147

Predgovor i izjava zahvalnosti

Preliminarni podsticaj za nastanak ovog rukopisa mogao bi se u epistemološko-sociološkom smislu locirati u zonu pounutrašnje-nja jedne sugestije. U tom smislu, još nekoliko momenata smatram važnim za razumevanje naznačene inspiracije. Naime, budući da je raspravljajući o „naučnom pozivu u *pravom smislu*“ Veber (*Max Weber*) posve logično primetio da čoveku mora prvo tačna ideja *da padne na um* – ukoliko želi nešto vredno da ostvari¹ – ima rezona da kažem da sam u fazi rađanja vlastitog istraživačkog motiva i te kako bio svestan ovog, nimalo lako ostvarivog uslova. Posebno što se skica za ovu i ovakvu raspravu nikako nije mogla odvojiti od većito izazovne teme „kolektivno nesvesnog“; „iracionalnog manevarskog prostora“ politike,² kao i uloge nasilja u reprodukovanju i državnom širenju zajednice.³

Elem, akumuliranje neophodne strasti za započinjanje nove autorske avanture, kroz teško prohodnu „šikaru“ empirijskih i teorijskih aspekata četrdesetogodišnjeg procesa velikih transformacija u Srbiji, svakako je podrazumevalo i svest o tome da ništa u životu što se oslanja na ogoljenu silu; nikakav rizik paktiranja sa đavolom

¹ Макс Вебер, *Духовни рад као позив*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1998, стр. 64–65.

² О tome: Karl Manhajm, *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968, str. 32–35, 93–96, 154–156.

³ Vidi: Рудолф фон Јеринг, *Циљ у праву*, ЈП Службени гласник СРЈ, Београд / ЦИД, Подгорица / Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1998, стр. 141–146.

i nikakvo krivotvorenje činjenica, ne mogu biti koristan saveznik u ozbiljenju dobrih ljudskih namera, pa tako ni želje da se od „utrenirane“ političko-sociološke intuicije dospe do višeg stepena saznanja – do istini najpribližnijeg uvida u prirodu konkretnog društvenog fenomena-procesa.

Ipak, da bih „stvar“ sa motivacijama i ambicijama vlastitog poziva konkretizovao, red je da kažem da se ideja za ovu monografiju pojavila u momentu kada sam na promociji moje prethodne knjige – *Prividi identiteta: Demokratija u magli 'nacionalnog preporoda'*, u Nezavisnom društvu novinara Vojvodine (NDNV), decembra 2023. (Promoteri: Čedomir Čupić, Lino Veljak, Svetislav Basara, Dragan Stojković, Aleksandar Popov) – ustvrdio da ne mogu i nemam šta više da kažem o temama „velike deregulacije“ i dilemama aktuelne epohe srpske (ne)tranzicije ka poretku slobode i demokratije. Saopštene i na predstavljanju knjige komentarisane pokušaje osvetljavanja „magli imena i reči“ (Šmit) i objašnjenja naših „fantazmi sapripadanja“ (Sloterdajk) okvalifikovao sam kao „završni bilans“ jedne, četiri decenije duge i, mereno parametrima „uspeha“ u saobraćavanju vlastitih ideja i vrednosti Duhu nacionalne epohe (*Zeitgeist*), vrlo skromne karijere „javnog delatnika“, šta god značila ova sintagma.

Međutim, u navedenom momentu „govorenja – jednih – sa drugima“, ovakav autorski iskaz zaličio je promoterima moje knjige na neku vrstu „bacanja koplja u trnje“. Posebno je Svetislav Basara – njemu prirođenim „čistim intenzitetom“ i jezikom koji, kako kaže Ivan Milenković, „para utrobu“ („Jezik ne priča, jezik jeziča“, *Vreme*, 22. novembar 2024) – insistirao da je, kad se o *Prividima identiteta* radi, tek reč o „kraju početka“. Poenta njegove „intervencije“ svela se na stav da i te kako valja nastaviti autorskom putanjom političko-sociološkog istraživanja „elitnih“ izvora diletantizma nacionalističkih narativa i „preporodno“ – ratnog posunovraćenja društva.

I baš kao što „veli“ ona izreka: „Nikad ne reci nikad“, nije trebalo da prođe mnogo vremena pa da i sam saberem dovoljno razloga i volje za novim „početkom kraja“. I to, opet, u formi političko-

-filozofskog i sociološkog ogledanja stare, većito izazovne i još uvek kontroverzno artikulisane tranzicione teme. Basarin doprinos tome, a reč je o velikom – mnogi kažu, ne bez osnova, najvećem živom – književniku koji piše jezikom razumljivim u čitavom regionu, nalazim pored ostalog i u vlastitoj pobudi da čuvene književnikove kontraendorfske „ekstremne anomalije, nesreće, smutnje, jad, bedu, vekovno ropstvo, nepravde i čemerne istorije“ naroda Jugoistočne Evrope razmotrim s onu stranu Stojkovićeve priče o Kangilemovojoj dijagnozi čudnovatog „hormonalnog poremećaja“ (*Kontraendorfin*, NIN-ova nagrada, 2020).

Bilo kako bilo, rezultati takvog i niza drugih motiva za „čišćenje pojmova“ i prodiranje znanja u iracionalno, populizmom „zaraženo“ polje aktuelne (anti)politike, sve sa basarijanskom refleksijom na kraju knjige, predloženi su ovde i sada.

Za punije razumevanje sadržaja mislim da će biti korisno da napomenem nešto i o toku analize. Ona se odvijala saglasno stanovištu da se centralni problem vrti oko razlučivanja zatamnjenih i odgonetanja enigmatskih slojeva u belodano vidljivom procesu velikog propadanja Srbije. Kao što je Gidens (*Anthony Giddens*) razumevao raspravu između Levi-Strosa (*Levi-Straus*) i Sartra (*Sartre*) o „upotrebi istorije da bi se pravila istorija“ i, pritom, mislio na pomoć da se oblikuje sadašnjost, razaznavajući srž refleksivne modernosti u činjenici da se „mišljenje i delovanje neprestano međusobno osvetljavaju“,⁴ tako se i u ovim *Refleksijama velikog propadanja* može prepoznati autorova namera da katastrofalne ishode srpskog „nacionalnog preporoda“ ne sagledava samo ili pre svega u ključu tzv. *neželjenih* posledica elitnih misli i delanja.

Tokom rada na ovoj monografiji, u izdanju Akademske knjige iz Novog Sada, nastajao je i jedan drugi, komplementarni rukopis – sa radnim naslovom: *Sunovrat* – i koji takođe „čeka“ da bude objavljen.

⁴ Entoni Gidens, *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, 1998, str. 44–45, 54–55.

Funkcija mu je bila da, u momentu započinjanja novih rekapitulacija i sinteza, panoramom ranijih autorskih analiza (u vremenskom luku od skoro četiri decenije) pruži osnovu za merenje današnjeg „koeficijenta korisnosti“ takvog toka svesti, komunicirajući pri tome sa teorijski diskurzivnije i konsekvantnije izvedenim analizama i objašnjenjima ideološkog aspekta velikog propadanja.

Drugim rečima, propitujući (po ko zna koji put) korene kolektivnog, ratno-nacionalističkog sunovrata i „idući“ tragom maksime Bogdana Bogdanovića – izrečene u vreme istorijski prelomne Osme sednice CK Saveza komunista Srbije (septembar 1987) – da je „Jezik (je) misao, misao je čin“, preispitivao sam i vlastita, javno plasirana stanovišta o uzrocima nastanka, tokovima i ishodima narastajućeg amalgama nacional-staljinizma, u liku srpskog populističkog („antibirokratskog“) pokreta (1988–89) za „ravnopravnost“, „jedinstvo“, „slobodu“ i „nacionalni suverenitet“.

Kad je reč o širem, ideološko-teorijskom kontekstu transformacija sveta „realnog socijalizma“, aktuelna samorefleksija svakako nije mogla da zaobiđe ni rukopis moje doktorske disertacije, *Kritika neostaljinističke teorije države*, odbranjene na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, marta 1993. godine.⁵ I, kao što sam već naznačio, paralelno sa istraživačko-teorijskim „retrovizorom“ – uperenim ka uzrocima implozije sovjetskog sistema „diktature nad potrebama“, kao i prema dinamičnoj prirodi inicijalnih faza državno-pravne, ideološke, ekonomske i kulturne transformacije društva (društava) na prostorima SFR Jugoslavije, devedesetih godina prošlog veka – tekao je i ponovni uvid u vertikalnu vlastitost, 36-ogodišnjeg publicističkog, javnomnjenjskog autorskog angažmana – uglavnom u polemičkom protivstavu idejama i praksama ratno-nacionalističkog krivotvorenja demokratije i slobode.

Tim analizama, prilagođenim za širu publiku i objavljivanim u dnevnoj štampi i nedeljnicima, nastojao sam da pokažem kako naš

⁵ Komisija za odbranu disertacije bila je u sastavu: red. prof. dr Najdan Pašić, red. prof. dr Vučina Vasović i red. prof. dr Branko Pribićević – mentor.

slučaj propagandno-manipulacijskog pojačavanja logike rata (priklanjanja ideji da ratno nasilje može biti funkcionalna poluga disocijacije multinacionalne države i uspostavljanja radikalno nove političke merodavnosti na jednoj suverenoj, etnički zaokruženoj teritoriji) nije nikakav posebni, istorijski izuzetak niti, pak, fatalistički nužan ishod dugog istorijskog ciklusa „između klanja i oranja“ (Ekmečić).

Naprotiv, naglašavao sam da ako hoćemo na pravi način da pojмимо prirodu takvih „zapleta“ i „raspleta“ – temeljenih na paradigmati separatističkog nacionalizma, kao tvoračkog faktora „suverene“ nacije-države – onda je iz humanističko-demokratske vizure posve osnovano da se postavi pitanje odgovornosti subjektivnog faktora za sunovrat i nacije i države. Pre svega mislim na misli, reči i delanja najuticajnijih aktera, iz redova najmoćnije, nomenklaturne strukture vlasti, kao i iz korpusa nacionalno-kulturne elite.

Naročito intrigira činjenica da se počev od 90-ih godina prošlog veka, pa sve do današnjih dana, suočavamo sa brojnim i vrlo „uspešnim“ medijskim i institucionalnim blokadama svakog ozbiljnijeg pokušaja da se kritički sagleda i objasni fenomen vrtoglavog uspeha kulturnih elita da u novonastali, hegemoni korpus „preporodnih“ promena ugrade i takve projekte, kao što su: 1. odricanje od modernizacijsko-kulturnog nasleđa maltene čitavog 20. veka i „otrežnjenje“ od navodne pošasti „antisrpskog, jugoslovenskog samoponištenja“; 2. „maksimalno moguće razdvajanje etnonacionalnih zajednica“, da bi se, u finalnom ishodu, desilo 3. „konačno rešenje nacionalnog pitanja“ – u vidu beskompromisnog stajanja na vlastite, „suverene međe“ čitavog „materijalno i duhovno jakog Srpstva“. I to sve – kada je posredi „osvešćenje“ putem odvajanja „osnovnih, nosećih masa“ jugoslovenskih naroda „jednih od drugih“ – da se izvede „... ako je moguće na civilizovan način“ (maj-jun, 1992).⁶

⁶ Vidi: Миодраг Јовичић, *Србија на прелому векова*, Службени гласник / Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2006, стр. 447–460. (italik J. K.)

Sve u svemu, ova knjiga – sa selektivno odabranim tekstovima, objavljivanim tokom bezmalo četiri decenije promena – koje to uglavnom *nisu bile*, ako njihove rezultate sučelimo sa obećanjima i objavama poretka slobode (i kojoj sam „sunovratnom“ naslovu pridružio podnaslov: „Hronika velike manipulacije – 1988–2025“) – predstavlja zapravo empirijski pretekst i kontekst za nešto drugo.

To referentno „drugo“ – teorijski znatno ambicioznije i višeg stepena sinteze – predloženo je upravo u ovoj knjizi – sa naslovom: *Refleksije velikog propadanja* i podnaslovom „Srpske tranzicije ‘elite’ – od rata do mira i nazad (1987–2024)“. A, o tome, da li sam na kraju tog „putovanja“ – od intuicije, preko početne ideje, do rezultata⁷ – ostavio nešto vredno, jedino mogu objektivnije da posvedoče drugi i, u krajnjem slučaju, dogledna budućnost. Kad je reč o sadašnjim „drugim“, predložak za takav moguć i poželjan dijalog ponuđen je na kraju ove knjige, u tekstovima recenzija i pogovora. Meni preostaje samo da naglasim još jednu osobenost upotrebljenog metoda analize i da zahvalim ličnostima koje su, svaka na svoj način, „ugrađene“ u proces nastajanja i preliminarog „ogledanja“ ovog rukopisa.

Specifičan ugao kritičkog posmatranja uloge društvenih elita rezervisan je, dakle, za ono što se u teoriji zove analizom istorijski prelomnih procesa posredstvom „nameravanih, ali *neostvarenih* učinaka“ (A. O. Hiršman) i za koju nobelovac Amartja Sen (*Amartya Sen*) kaže da „zaista može biti u krajnjoj liniji neobičnija i izazovnija nego navodni težak problem („nenameravanih, ali *ostvarenih* učinaka“ – prim. J. K.) koji su čuvenim učinili Smit, Menger, Hajek i drugi“.⁸

⁷ Up. Бебер, *Духовни рад као позив*, str. 65–71.

⁸ Amartja Sen, Predgovor knjizi: Albert O. Hiršman, *Strasti i interesi – Politički argumenti u prilog kapitalizma pre njegove pobede*, Filip Višnjić, Beograd, 1999, str. 17–18.